

Dimitrie Cantemir- geniu european

Se vor împlini, în luna octombrie, trei veacuri de la nașterea lui Dimitrie Cantemir, voievodul cărturar prin care poporul român a înscris, pentru prima oară, numele unuia din fiii săi în panteonul gloriilor universale. Căci dacă și mai înainte din mijlocul neamului nostru au răsărit cărturari ce au atras atenția asupra lor, cucerindu-și admirația și stima contemporanilor și a urmașilor (să ne gândim, între alții, la Nicolae Milescu, primul care și-a văzut o scriere tipărită la Paris), Cantemir este „întîiul om de știință român” a cărui operă face autoritatea în epocă și a cărei personalitate impresionează ca un simbol reprezentativ pentru umanitatea întreagă.

Așa cum într-un Leonardo da Vinci, Copernic, Giordano Bruno, s-au întrupat nu numai tradițiile unei culturi și geniul unei națiuni, ci și eterna aspirație a ființei umane spre cunoaștere și Cantemir a devenit – încă din timpul vieții – tipul savantului de orizont universal, neobosit explorator al unor domenii noi de cercetare și militant pentru valori ce interesau toată limea cultă a vremii.

Gloria lui Cantemir își are desigur explicația și în destinul lui uman, care s-a împletit cu al altor doi iluștri contemporani – Petru cel Mare și Carol al XII-lea suedezul – întrînd ca atare într-o foarte cunoscută scriere ale lui Voltaire. Dar mai ales își are sorgintea în informația și ideile sale despre o lume puțin cunoscută, dar plină de interes: împărăția sultanilor. Nu în ultimul rînd se așează și curiozitatea europeană științifică pentru țara și poporul din care provenea noul membru al Academiei din Berlin.

Este cît se poate de semnificativ că dacă pentru țară și mediul rusesc, unde a fost obligat să se stabilească după înfrîngerea de la Stălinești, Cantemir a fost, în primul rînd, consilierul inegalabil în probleme de politică orientală Leninistă pe care le cunoaștea ce nimeni altul – pentru membrii Academiei din Berlin, care îl cooptează în 1714 în rîndul lor, Cantemir este mai ales românul învățat, care le poate satisface curiozitatea pentru cele de acasă

într-o magistrală „*Descriptio Moldaviae*”. Întîia lui carte științifică scrisă pentru cititori de peste hotare a fost cartea despre țara lui și tot înlegătură cu lupta sa politică de libertate a Moldovei de sub jugul Otoman alcătuiește și mult tradusa și citita istorie a ridicării și căderii Imperiului Otoman. Cantemir a mai avut un rol de precursor al literaturii de inspirație orientală.

„Istoria ieroglică” este din 1705, meditează la problemele statului, ale stărilor sociale, ale destinului, declinului împărăției otomane, împărăție de atunci anunțată falimentară. Deci un program de preocupători tipice pentru secolul al XVIII-lea. Cantemir a dat o carte pentru toată lumea, pe care au citit-o cu pasiune.

Marele său rol a fost însă de a pune în mîna cititorilor occidentali, într-o formă atractivă, analele turcești traduse, adnotate și comentate de dînsul ca un cunoscător profund al societății otomane, al instituțiilor și oamenilor. Dacă din punct de vedere științific, fapt că „Istoria Imperiului Otoman” este în bună parte asemenea transpunerii de anale otomane, îi reduce din valoare, făcînd prețioase numai adnotațiile lui Cantemir tocmai acest lucru i-a asigurat gloria.

Se poate vorbi despre Cantemir ca despre cel dintîi român care exercită asupra conștiinței culte europene o influență reală.

Pentru noi însă, oricît de mare ar fi mîndria acestei prezențe universale, cel ce se odihnește acum în cripta de la Trei Ierarhi din Iași a fost, înainte de toate, cea mai extraordinară sinteză românească a epocii, cel ce a rezumat în opera sa o istorie, o țară, un popor, o cultură. Pentru N. Iorga, Dimitrie Cantemir înseamnă modul românesc de a fi în civilizația universală, iar pentru G. Cogălniceanu – „prin Cantemir noi simbolizăm nivelul vechiului cărturar român”. Dar, așa cum tot N. Iorga arată într-o conferință, opera și ideile lui Cantemir reprezintă cel mai evident document despre conștiința de sine a neamului românesc de pretutindeni la sfîrșitul veacului al XVII-lea și începutul celui de-al XVIII-lea.

Cantemir este primul care se simte în fața universului, a istoriei și viitorului, purtătorul de cuvînt al tuturor românilor. Lui îi revine și gloria de a fi făuritorul întîia noțiune menită să circumscrie această unitate, atunci cînd s-a apucat să scrie „Hronicul româno-moldo-vlahilor”. Fiind cunoscător profund al limbii românești, deși a stat de mult departe de țară, cunoștea și culturile românești de dinaintea sa. Cantemir mai posedă o calitate ce-l făcea unic în vremea și printre contemporanii săi; „este un izvor al destinului viitoare ale poporului său”. Nimeni, nici cei mai luminați cărturari și politicieni români ai vremii de atunci, nu mai aveau puterea în această conjunctură grea să mai străbată cu mințile ceapă viitorului. Cea mai mare izbîndă a geniului lui Dimitrie Cantemir a fost această întoarcere a poporului său cu fața către viitor.

2) Dimitrie Cantemir – sinteză și anticipație

„ Prin Cantemir noi simbolizăm
chipul vechiului cărturar român...”

G.Călinescu

Multă vreme au existat opinii greșite cu privire la formația lui Cantemir. S-a considerat că șederea lui atîția ani departe de țară, la Constantinopol, i-ar fi slăbit legăturile cu pămîntul natal și cu roadele intelectuale ale conașionalilor săi, că limba română care o scria în felul lui special nu-i era atît de familiară ca latina, dar se poate distinge în evoluția sa o fază „mistică”, depășită doar în ultima parte a vieții sale, datorită contactului cu mediul de la curtea lui Petru cel Mare.

Dar cercetările din ultimul timp, în spacial ale lui Virgil Cîndea asupra „Divanului” au pus în lumină două lucruri foarte importante: extraordinara cunoaștere a limbii române de către Cantemir, să luăm în evidență faptul că el pleacă la Constantinopol în 1688, la vîrsta de 15 ani, cînd procesul de formare al bagajului lingvistic și simțul limbii române sunt bine cristalizate; și a doua că adîncă lui inițiere în operele predecessorilor săi ca a lui Miron Costin.

D.Cantemir nu a fost un copac fără rădăcini mari și n-a fost nevoie de a-și întinde coroana sub un soare străin ca să rodească, ci a fost sinteza totală, genială a culturii noastre vechi, el cunoștea întregul program de preocupări al cărturarilor înaintași. Cantemir avea în anii decisivi ai formației sale mari tradiții și modele naționale, pe care a anbiționat să le egaleze și să le depășească, el s-a născut, cași Eminescu, într-o epocă de avînt al culturii naționale, a găsit în jurul său cărți însemnate, o limbă literară cristalizată. Doar lui i-a fost dat să sintetizeze și să depășească toate acestea, proiectat în întreaga dezvoltare a culturii românești de pînă la dînsul, ne apare a fi ca un fluviu uriaș ce absoarbe toate rîurile și le contopește în cea mai vastă și mai celebră, cea mai amplă creație românească a epocilor.

Cantemir este personalitatea de excepțională complexitate, în stare să refacă în dezvoltarea sa individuală drumul de secole și tipologia intelectuală a unei culturi întregi, ducîndu-le pe culmi. El este, în același timp, teoretician al monarhiei autoritare ca Neagoe Basarab, panegerist fără rezerve al unui domn – tatăl său, Constantin Cantemir, denunțator vehement al boierilor hrăpăreți purtînd nostalgia unei Moldove de basm, erudit cu uluitoare lectură de spirit modern și universal, aventurier, poliglot și vestit. Dar uneori chiar și rău de gură, neocolind vorba slobodă. Opera sa ar însemna bilanțul a șapte secole de urcuș aneviois, dar neîntrerupt, al geniului creator românesc, de la pata albă pe harta spirituală a continentului. meritul său nu este doar pentru al sintetiza culminînd, ci și de a făuri un prag nou al culturii noastre întregi, de la care ea săși ia avînt în viitor. Simbol al vechiului cărturar român – cum îl numea G.Călinescu – Cantemir se profitează ca un precursor, un deschizător de drumuri.

3) Dimitrie Cantemir sau „Destinul universal al culturii românești...”

Cantemir este – cum a observat prof. Dr. Doc. I.G.Chițimia „cel mai universal spirit românesc”. Față de Hasdeu sau de Călinescu, cu care adesea a încercat a fi comparat, cantemir mai este și filozof în accepția cea mai strictă a termenului, compozitor, și muzicolog, om de știință. S-a demonstrat de mai multe ori că „Istoria ieroglifică” în care face din personajele istoriei românești eroii unui roman animalier, este opera unui adînc cunoscător al naturii patrie sale, a unui zoolog la curent cu tratatele de specialitate ale vremii.

Cît privește locul ce-l deține „Descrierea moldovei” în istoria științei românești este cunoscut; muzicianul și compozitorul stîrnește în ultimul timp o admirație tot mai vie, pe o mîsură ce este cercetat de specialiști. Pentru toată această multiplicare de preocupări, pe care nu a mai realizat-o nimeni pînă astăzi, voievodul român ar putea fi numit „întîia universitate romînească”. Și poate că cea mai mare universitate a țării noastre ar trebui ca să-i poarte numele lui.

Dar în orice caz, Cantemir nu este un epigon al Renașterii, ci un contemporan și spiritual al lui Giambattista Vico, filozoful istoriei. Tipologic, Cantemir este considerat ca – omul secolului XVIII-lea european, al aceluși secol de o nouă renaștere; filozofic ar fi un raționalist, ironic, om plin de încredere în destinul profund asupra omenirii ca stăpîn al naturii și al soartei sale.

Dar în 1723, când moare Dimitrie Cantemir, „oamenoo secolului al XVIII-lea nu sunt decît la începutul drumului.

Nu întîmplător, când ne-am zmulș din mărăcinișul unei epoci de tragice împiedicări, când am demarcat spre a arde etapele și a ne repune la unison cu cultura europeană, Cantemir a devenit un simbol, o stea polară, însăși unitatea de măsură și chezășia a ceea ce putem fi și da pe această lume. Astăzi, această stea ne apare mai aproape ca oricînd, amintindu-ne destinul universal al culturii romînești.

4)Dimitrie Cantemir – Geniu romînesc și universal. Patriotismul său...

Dimitrie Cantemir, pe care nu demult un învățat german, Werner Bahner, îl numea „Leibniz al românilor”, face parte din constelația spiritelor investite cu rarul privilegiu de a fi „actuale” în vremea lor și de a-și păstra această actualitate pentru generațiile următoare, crescînd prin secole, în loc să se piardă printre depărtările timpului.

Abia ieșit din adolescență, fiul de domn moldovean și ucenicul lui Ieremia Cacavela, acel decan al școlilor germane și italiene, aducea din Moldova sa natală pe malul Bosforului cunoașterea celor trei limbi universale de cultură ale evului mediu – greaca, latina și slavona, precum și o apreciazabilă învățatură dobîndită în cuprinsul tradiției culturale autohtone, veche de patru secole.

Contemporanii l-au privit și numit ca un adevărat „fenomen extra”. Pentru cercurile intelectuale și politice din capitala celui mai întins imperiu al epocilor, tînărul Cantemir devine repede un familiar. Studentul strălucit al „Marilor școli”, creată și patronată de patriarhia din Constantinopol după modelul Universității din Padova, este cunoscut și stimat chiar și de dascălii săi. În consecință, ceea ce se perfecționa la Academia grecească în latină și elină, deprinzînd totodată filozofia și științele moderne cîte și cum se predau acolo, dintre care geografia și cartografia, îi vor fi de un folos nemăsurat mai tîrziu, mai începe să frecventeze concomitent, cu aceeași asiduitate pe învățații otomani. De la ei dobîndește cheile pătrunderii în feerica lume a Orientului persan, arab și turcesc, precum și o știință a muzicii orientale care-l va transforma pe fiul lui Constantin Vodă într-un clasic al muzicii turcești.

După toate acestea, Cantemir cunoștea deja mulțime de limbi, ca greaca veche și greaca nouă, latină, slavonă, turcă, arabă, persană, franceza, italiana, engleza, germana și puțin mai bine bizantina.

Cu o pregătire atît de complexă, unică în epocă și cu un geniu de structură davinciană, capabil să se realizeze major în muzică, desen, literatură, filozofie, istoriografie, politica teoretică și practică, geografie și etnografie, posedînd totodată aptitudini remarcabile pentru științele naturii și cunoștințe apreciabile în domeniul botanicii, zoologiei și chiar medicinei, Cantemir se profilează, firesc, pe fundalul civilizației întregului Răsărit european de tradiție bizantină, drept cea mai complexă și mai remarcabilă personalitate culturală a epocii.

Nimeni în acea perioadă, dar și pînă astăzi, nu mai poate înfățișa pentru pantheonul gloriilor universale un exemplar similar. Un singur om în veacul său va încerca de al ajunge, măcar, dar îl va urma și-l va repeta în unele domenii: Lomonosov, care se naște la Arhanghelski, în anul 1711.

Iată de ce gloria lui Cantemir a fost puțin promptă. Ea se înfiripează din patrie, unde debutează la 25 de ani cu „Divanul” prima creație filozofică originală scrisă de un român în limba română și prima carte nebisericească și nejuridică tipărită în românește. Versiunea grecească ce însoțea textul românesc, pe care o datorăm lui Ieremia Cacavela, a permis difuzarea cărții atît în aria culturală de limbă greacă, cît și în orientul arab, unde pătrunde din anul 1705, când atanasie Dabbas o traduce și o pune în circulație fără numele autorului. Versiunea arabă a circulat în manuscris și s-au păstrat 11 din acestea, aflate azi prin mari biblioteci europene și ale Orientului Apropiat. Cel ce a identificat pe autorul acestora este Virgil Cîndea.

Gloria Cantemiriană se împlinește la Constantinopol, unde prințul moldovean devine un vestit interpret al muzicii turcești, un compozitor clasic și un vestit muzicolog nelipsit din dicționarele și tratatele de specialitate ale veacului al XVIII-lea și mai tîrziu. În sfîrșit această glorie culminează prin consacrarea internațională, conferită de Academia din Berlin în 1714.

În mod semnificativ titlul de academician se conferă nu unui ilustru cărturar în exil, ci domnului Moldovei. Fruntea lui Dimitrie Cantemir primește cea dintîi în Europa, cununa de lauri a „despotului luminat” la care vor rîvni mai apoi și Frederic al II-lea, Ecaterina a II-a, chiar și Constantin Mavrocordat.

Dar moartea lui, doar la 50 de ani, în plină putere de creație și în clipa în care trebuia să-și dea măsura cea mai supremă a geniului și a științei sale, a împiedicat pe Cantemir să-și desăvârșască și tipărească cele trei opere monumentale de știință, artă literară în același timp: „Descrierea Moldovei”, „Istoria creșterii și scăderii curții otomane” și „Hronicon a toată Țara Românească”.

Aceste cărți, traduse din engleză în franceză și tipărită în 1743, iar apoi în germană (1745), în vreme ce alte două – în rusă și italiană, rămâneau inedite, vor da lui Cantemir aura de istoric informat și obiectiv față de o realitate totodată legate de amintiri plăcute pentru poporul său. Timp de un secol, pînă la Mamen, savantul român ca fi considerat autoritatea supremă în materie de istorie otomană. Rea pentru prima oară cînd unui cărturar român i se recunoștea înțietatea absolută într-o disciplină științifică.

Din rațiuni specifice, cultul lui Cantemir se aprinde întîi în familia Hasdeu, acest model explicînd într-o anumită măsură structura și dimensiunile personalității lui B.P.Hasdeu.

El mai are însă și altă urmare, de importanță capitală: Alexandru Hasdeu este cel ce pune, în anul 1869, Academia Română pe urmele operei manuscrise – în mare parte încă necunoscută a lui Dimitrie Cantemir.

Dacă existența omului a fost aparent un șir de eșecuri, geniu a știut, cu măiestria propriului său, afit de încercat, să facă din fiecare stavilă a sorții o treaptă în urcușul ce-l va duce pe culmile celei mai mari și mai îndelungi glorie românești. Obligat să trăiască majoritatea anilor vieții departe de patrie, Cantemir schimbă destinul deștărrării în prilej de a-și ascuți și adînci nemăsurat, prin dorul de pămîntul natal, privirea cu care va cuprinde trecutul, prezentul și viitorul acestei țări, cum nici un alt român nu o va mai face.

Obligat să-și părăsească pentru totdeauna țara, după unele probleme grave, Dimitrie Cantemir, cu 135 de ani înaintea pașoptiștilor, ca un Bălcescu al începutului de veac iluminist, schimbă sabia cu condeiul, continuînd lupta de eliberare a patriei și pregătind timpurile ce vin. Personalitatea cu adevărate anticipații risorgimentale, Cantemir, într-o Europă cosmopolită, ajunge să întrupeze, sub mistuirea dorului de țară și străfulgerat de viziunea viitorului ei, patriotismul național. Patosul patriotic al Descrierii Moldovei este unic în epocă. Și nu este deloc o întîmplare că astăzi, acest ctitor perpetuu al conștiinței de sine a neamului său vine să se descopere mai bogat și mai adînc decît în orice alt moment al istoriei noastre.

* * *

Într-o conferință despre Cantemir tipărită nu de mult în volumul *Isvoade*, Lucian Blaga scria: „...O domnie a casei Cantemir ar fi grăbit cel puțin o sută de ani renașterea politică și culturală a poporului român...”. cu intuiția sa, Blaga a format un adevăr mai cuprinzător, pe care îl descoperim abia în ultima vreme. Dacă ar fi izbutit planul său de eliminare a Moldovei cu ajutorul Rusiei, mai ales el și urmașii săi ar fi reușit, după aceea, să obțină respectarea Tratatului de la Luțk de către puternicul imperiu al țarilor, Cantemir ar fi jucat pentru români rolul lui Petru cel Mare: de ctitor al istoriei lor moderne. Doborît însă de conjunctura politică, i-a rămas să-l joace doar pe al lui Leibniz și Lomonosov. Toată opera, gîndirea și izbutirea politică legate de numele lui Dimitrie Cantemir rămîn dovadă faptului că, pragulgata de a lua startul spre modernizare odată cu germanii și rușii.

Dramaticul și strălucitul destin al cărturarului și omului politic român Dimitrie Cantemir, cel ce se rînduiește în perspectiva timpului printre marii europeni ca un geniu ce cu un secol mai înainte de Goethe a îmbiat, în creația sa, feeria Orientului afro-asiatic și rațiunea, ironia și umanismul european, ca un patriot în cel mai modern înțeles al noțiunii, într-un film care țintește a fi mai mult decît o creație artistică în marginea datelor istoriei. O monografie cinematografică despre Dimitrie Cantemir reușește să o lanseze Mihnea Gheorghiu.

5) Un rezumat al vieții lui Dimitrie Cantemir...

Dimitrie Cantemir (1673 – 1723) a fost primul cărturar de formațiune enciclopedică din cultura românească, dar și o personalitate marcantă a culturii și științei europene.

S-a distins ca istoric, geograf, cartograf, filozof, și-a adus contribuția în muzică și s-a preocupat de fizică și matematică, scriindu-și lucrările în română, latină, greacă și rusă.

Primii cincisprezece ani de viață i-a trăit în casa părintească se la Iași, fiind eduat de eruditul grec Ieremia Cacavela, luînd astfel cunoștință de curentul elen în cultura românească. Cu ajutorul dascălului său, și nu numai, și-a însușit bine greaca și latina, apoi și slavona.

Aflându-se, cu unele întreruperi, în capitala otomană timp de 22 de ani (începând cu 1693), el a studiat la Academia Patriarhiei, unde i-a cunoscut pe cei mai valoroși profesori ai vremii. La Academie se studia cultura clasică greacă, latina, filozofia, medicina, geografia, matematica, fizica, logica – științele care în acea perioadă se includeau în cadrul filozofiei.

Diplomații statelor occidentale – trimisul Franței Châteauneul și reprezentantul Olandei Coullier, au încurajat și susținut interesul tînărului moldovean față de literatura și știința occidentală. Primele opere ale lui Cantemir purtau un caracter filosofico-teologic. În 1698, la Iași, este publicată prima sa carte, scrisă în română și greacă „Divanul”, mai urmează câteva lucrări în care s-au tratat problemele filozofice, logice și ale științelor naturii, ca „Metafizica”, „Logica”, etc.

În 1704-1705 D. Cantemir scrie, în română, cea mai importantă carte literară a sa – „Istoria ieroglifică”. Ea prezintă într-un limbaj esopic, alegoric luptele pentru domnie între partidele boierești din Moldova și Țara Românească, prin multiplele sale contraze, această operă aparține literaturii de inspirație barocă, larg răspîdită în Europa din acea de apus a medievalității.

Dimitrie Cantemir părăsește pentru totdeauna capitala otomană în 1710, pentru a deveni domnitor al Moldovei în 1710-1711, ca apoi, după lupta de la Stănilești, să ia calea pribegiei prin Rusia. În 1714 este ales membru al Academiei din Berlin, la solicitarea căreia, în 1716, scrie „Descrierea Moldovei” – lucrare ce cuprinde compartimente de geografie, viață politică și culturală. Lucrarea are în anexă o hartă a Moldovei, lucrată foarte meticulos.

În Rusia D. Cantemir scrie „Hronicul vechimii a romano-moldo-vlahilor” în care este expusă concepția originii latine a românilor, unitatea lor etnică și continuitatea lor viețuirea pe teritoriul fostei Dacii. O faimă europeană îi aduce lui Cantemir remarcabila sa operă „Istoria creșterii și descreșterii Curții Otomane”(1716), ea prezintă evenimentele Imperiului Otoman între anii 1300 – 1716.

Astfel, Dimitrie Cantemir s-a manifestat ca unul dintre cei mai mari savanți umaniști europeni ai epocii de trecere de la medieval la modern...